

Jitka Navrátilová, Pavel Navrátil (eds.): *Rodičovství za mřížemi.*

Dopady věznění rodiče na dítě

Praha/Brno, Karolinum / Masarykova univerzita 2023, 200 s.

V posledních letech můžeme v rámci českých sociálních věd pozorovat nárůst zájmu o problematiku trestání, vězeňství a témat s tím souvisejících (což dokumentuje i vzestup české penitenciární sociologie). Součástí zmíněného trendu byl také projekt *Rodičovství za mřížemi*, jehož výstupem je stejnojmenná publikace z dílny autorského týmu pod vedením editorů Jitky a Pavla Navrátilových. S ohledem na své profesní působení a spolupráci s Mezinárodním vězeňským společenstvím, s jehož představitelkami mě pojí osobní vazby a jejichž práce si nesmírně vážím, jsem se na tento sborník velmi těšil. Dojem, který jsem si z jeho přečtení odnesl, je ale rozporuplný. Autorský tým otevírá v rámci české sociologie / sociální práce doposud opomíjené téma. Publikace zaměřené na dopady výkonu trestu odnětí svobody (dále jen VTOS) na vězněné osoby a jejich blízké jsou nejen v českém prostředí velmi potřebné. V posledních letech se u nás skupině dětí vězněných rodičů označovaných za „neviditelné oběti trestných činů“ sice věnuje více pozornosti v mediálním prostoru, leč výzkumných projektů a studií zabývajících se rodičovstvím během VTOS bychom našli jen minimum.

Autorský tým realizoval v rámci zmíněného projektu *Rodičovství za mřížemi* vlastní terénní výzkum, který je v tuzemském kontextu ojedinělý. A to jak svým rozsahem, tak zaměřením. Oceňuji zejména snahu zohlednit perspektivy různých aktérských skupin od samotných vězněných osob přes rodinné příslušníky v roli pečujících osob až po děti, které mají jednoho či oba rodiče ve vězení. Výzkum zahrnující dětské účastníky je emocionálně velmi náročný, nicméně svým složením a zkušenostmi měl řešitelským tým ty nejlepší předpoklady pro jeho zvládnutí respektujícím a nezraňujícím způsobem. To se dle mého názoru podařilo. Těžištěm výzkumných aktivit byla kvalitativní analýza doplněná o část postavenou na kvantitativních přístupech. Různorodost, objem dat a celková náročnost jsou úctyhodné. Autoři sami však na několika místech v knize označili své bádání za sondu. Možná proto, aby zdůraznili, že se jedná o svého druhu první takto koncipovaný výzkum v našich podmínkách. Až po dočtení jsem pochopil, že označení sonda je vlastně velmi přiléhavé s ohledem na poskytnutí pouze základní představy o studované problematice. V některých kapitolách (příkladem sedmá kapitola) byla zpracována jen výšeč dat, která neumožnila hlubší diskusi a zobecnění.

Oceňuji snahu poskytnout (zejména ve druhé kapitole) bližší informace o výzkumném procesu. S ohledem na šíři záběru bych nicméně očekával plastičtější vykreslení. Čtenáři se dozvídají převážně základní popisné informace o počtech provedených rozhovorů a rozsahu kvantitativních dat. Kontextuální informace jsou poskytovány jen poskromnu. To je dle mého soudu na škodu. O „vzorku“ (termín užitý autorským týmem) se bližší podrobnosti dozvídáme pouze útržkovitě – příkladně graf č. 3 na straně 66.

Potenciál provedeného výzkumu je značný, nicméně ne vždy se podařilo vytěžit z dat maximum. Příkladem může být snaha o „interpretaci“ dat z rozhovorů v rámci druhé a třetí kapitoly. Akademicky zkušený autorský tým by se mohl vyvarovat mechanickému přeřikávání citací. To se bohužel objevuje v knize na vícero místech. Interpretaci kvantitativních dat považují za zdařilejší (příkladně diskuse různosti optik vězněných mužů a žen v kontextu genderových rolí, s. 36 a 37). Prezentovaná zjištění jsou i přesto spíše zkratkovitá a diskuse k nim je povrchní a nejde do takové hloubky, kterou bych očekával s ohledem na straussovsko-corbinovskou tradici kvalitativního bádání, k níž se autorský tým hlásí (příkladem je série dílčích velmi krátkých popisných subkapitolek v kapitole 2).

Pročítání výpovědí dotázaných účastníků výzkumu bylo emocionálně náročné a dokládá to sílu vybraného tématu. Výsledná zjištění jsou však z větší části nepřekvapivá a dopady věznění na rodiče popsané autorským týmem jsou očekávatelné.

Za výraznější slabinu posuzované publikace považují také homogenizaci skupin dotazovaných aktérů – vězněných rodičů, jejich dětí a pečovateli. Výsledná zjištění jsou prezentována agregovaně, jako kdyby v dopadech věznění rodiče na dítě nehrály roli faktory, jako je etnicita, sociálně-ekonomický status, vzdělání apod. Opravdu čelí všechny skupiny stejným problémům? Nemohou být negativa spojená s vězněním rodiče u různých skupin odlišná či něčím umocněná? Copak nás třetí vlna feministických teorií nic nenaučila o intersekcionalitě a „univerzalitě“ zkušenosti a prožívání?

Při analýze není moc rozlišováno pohlaví rodičů (zda jde o otce, či matky) ani dětí (zda jde o dcery, či syny), natož aby bylo přihlédnuto k jejich specifickým životním situacím a kontextům, které mohou být ovlivněny rozličnými faktory. Je prezentován univerzální pohled rodičů a dětí a kniha implicitně pracuje s monolitickou definicí uvedených skupin. Odpovídají tomu i relativně obecně formulovaná doporučení pro změnu praxe, kterými je zakončena většina kapitol knihy. Za pokus o specifikaci lze považovat závěrečné pojednání od strany 190. Otázkou pak ale zůstává, zda dílčí neadresná doporučení průběžně uvádět.

Výjimku (ale jen částečnou) představuje diskuse rozdílností u dětí podle jejich věku (v kapitole 2 děleno do kategorií 5 až 8 let, 9 až 12 let a 12 a více let). Nicméně i zde se jeví poslední kategorie jako příliš široká a lze očekávat rozdíly mezi dítětem ve věku 12 let a mladým dospělým ve věku 20 let. Částečně tento nedostatek napravuje také šestá kapitola a prezentované kazuistiky, v nichž ale nejsou dané odlišnosti diskutovány v kontextu představených teoretických konceptů a popis je pouze deskriptivní, i když je v kapitole naznačena možná genderovanost (méně negativní reakce na odloučení od rodičů v případě dívek v porovnání se zavržením rodiče-pachatele v případě chlapců).

S otázkou genderu souvisí i kapitola týkající se otcovství během VTOS. Pokud už se nějaké diskuse k tématu rodičovství během VTOS vedou, pak se zaměřují primárně na vězněné ženy-matky. Skupina vězněných mužů-otců byla

v tomto ohledu dlouhou dobu opomíjena. Název a úvod čtvrté kapitoly tak ve mně vzbudil velký zájem a očekávání pečlivé diskuse s potenciálem zmírnit danou genderovou nevyváženost. V kapitole jsem nicméně (k mému zklamání) našel jen obecný popis omezených komunikačních možností (děleno na tradiční a moderní) mezi rodičem a dítětem po čas VTOS, přičemž ale otcovství není nijak zvláště reflektováno, pouze je poukázáno na obecné problémy. Jak se však tato omezení v komunikaci týkají specificky mužů, jak dopadají na vztahy s jejich dětmi a jaký je rozdíl oproti vězněným ženám-matkám? Kapitola slibuje specifický rozbor situace vězněných mužů, toto očekávání však nenaplní. Autor sice správně poukazuje na limity v komunikaci mezi vězněnými rodiči a jejich blízkými (zejména dětmi) a popisuje dopady nedostatečné komunikace na jejich vztahy. Bylo by nicméně vhodné, aby autor v kapitole reflektoval také systémovou perspektivu a možná vysvětlení daného stavu. Jako příklad se nabízí vztah mezi návštěvami ve vězení a pašováním zakázaných látek do vnitřních prostor věznic (ostatně na to poukazuje i jeden z dotázaných účastníků výzkumu v citaci na straně 93). Vyznění kapitoly je tak do určité míry omezeně jednostranné. Tendence prezentovat jednostrannou perspektivu se prolíná vícero kapitolami.

Příkladně kazuistiky jsou v některých případech prezentovány zkratkovitě a jednostranně, což je i pochopitelné s přihlédnutím k tématu a ambici knihy. Pro akademické texty se však takový přístup příliš nehodí. Snahou autorského týmu je upozornit na neutěšenost současné situace, nicméně forma podání může v některých případech budit generalizující dojem a přispívat k labellingu dalších skupin (např. v osmé kapitole prezentované případy chování policistů, pedagogů, zaměstnanců Vězeňské služby České republiky apod.). Na základě několika vybraných kazuistik se vytváří celkový obraz fungování v rámci našeho vězeňského systému, jehož cílem je poukázat na systémová omezení a nedostatky. Nezamýšleným důsledkem může být nevhodná generalizace a vytváření dojmu, že je „vše špatné“. Takovýto způsob budování argumentace je v rozporu s akademickými/výzkumnými zvyklostmi a po mém soudu ne zcela dostatečně reflektuje současný stav. Uvedu konkrétní příklad. Překvapivě málo prostoru (pouze letmá zmínka na straně 186) je v knize věnováno specializovanému oddílu pro matky s dětmi ve Věznici Světlá nad Sázavou, který vnímám jako příklad dobré praxe, jež je i v zahraničí oceňovaná. Za profesně čestné bych považoval věnovat prostor tomu, co je z pohledu autorského týmu na praxi špatné, ale i tomu, co je možné vnímat jako pozitivní. To se v knize neděje a téměř výhradně je pozornost upínána k negativům. Určité pasáže publikace na mě působí dojmem, že se autorský tým nechal unést vlastními zkušenostmi a tíhou (zejména emoční) studovaného tématu. V některých typech publikací jsou emocionálně zabarvené výzvy efektivní, v případě akademických textů je ale potřeba s nimi zacházet opatrně.

Zklamáním je pro mě i editorská péče, která knize (ne)byla věnována. Může se stát, že jsou v kapitolách překlepy, nicméně chybám v odkazech na zdroje by se mohli editoři vyvarovat. Není mi například jasné, proč při citování vlastního textu z roku 2023 uvádí příjmení všech autorů a u ostatních textů s více autory užívají zkratky et al., aniž by v bibliografickém odkazu uvedli jména všech auto-

rů dotčených publikací? Zcela ilustrativní je v tomto ohledu strana 150, kde jsou u textů publikovaných editory knihy uvedeny plné bibliografické odkazy se jmény všech autorů, kdežto u jiných textů, kde je více autorů, je užita zkratka et al. To si ostatní autoři nezaslouží, aby byli jmenováni? Tomuto zvláštnímu editorskému přístupu jsem upřímně vůbec neporozuměl a osobně jej považuji za nevhodný, editoři mohli (měli) vyjádřit více respektu k ostatním autorům.

Čtenářský diskomfort způsobuje také střídání užití českých a anglických variant totožných pojmů (příkladně capability přístup versus kapabilitní přístup). O slabší editorské práci svědčí i nepečlivé zacházení se zkratkami, které se často definují až při nekolikátém použití předmětného pojmu, a co více, po definování zkratky ji pak v textu na některých místech autorský tým užívá a na jiných ne (příklad zkratka CA, s. 20 a 21). Formální úprava tabulky č. 7 na straně 84 uvedené slabiny editorské práce jen dokresluje. Za neobvyklé považuji také používání poznámek pod čarou u rejstříku.

Formálních nedostatků je v knize hodně a kazí to čtenářský zážitek a celkový dojem z knihy. Za jeden z dalších příkladů považuji neustále se opakující tvrzení a pasáže. Kniha celkově působí spíše sborníkovým dojmem a je otázka, jak moc v rámci příprav jednotlivých kapitol autorský tým spolupracoval. Zdá se, že kapitoly vznikaly v různých fázích výzkumného procesu, na jehož konci byly seřazeny za sebou do jedné publikace. Ne výjimečně se tak stává, že na začátku nové kapitoly se vracíme zpět do předešlých a znovu narážíme na již několikrát přečtené informace (ilustrativně srovnání kapitoly 2 a kapitoly 3). Opakování může být považováno za „matku moudrosti“, nicméně v knize to působí rušivě. Například s konstatováním, že předmětný výzkumný projekt *Rodičovství za mřížemi* je u nás první svého druhu a jde v něm o porozumění dopadům věznění rodiče na dítě s ohledem na dětský wellbeing, se v knize setkáváme opakovaně, a to s železnou pravidelností. Stejně tak se v knize opakovaně, znovu a znovu vyjmenovávají možné dopady, které může věznění rodiče na dítě mít. U řady kapitol se tak musíme nejdříve znovu „prokousat“ stejným úvodem, než se dostaneme k trochu více specifickým tématům. Kniha je tak sborníkem samostatných kapitol (jednotlivé kapitoly na sebe nenavazují, neodkazují a zdá se, že vznikaly nezávisle na sobě). Společná výzkumná činnost autorského týmu není zřejmá.

Snahou autorského týmu je obrátit pozornost k opomíjenému tématu a na základě empirických poznatků přispět ke zmírnění potíží, se kterými se musí děti vězněných rodičů potýkat. V knize se však (sice raritně, ale přesto) objevují nešťastně formulovaná tvrzení, která mohou naopak přispět ke stigmatizaci předmětné populace. Příkladem může být poměrně fatalistické předurčení, že se u dítěte vězněného rodiče rozvine „delikventní způsob chování, jako tomu bylo u jeho rodiče“ (s. 12).

Kniha *Rodičovství za mřížemi* má nicméně velkou praktickou přidanou hodnotu a je patrné, že je primárně určena pomáhajícím profesím a odborníkům z praxe, kteří pracují s cílovou skupinou. Otevírá důležité téma a vychází z unikátních empirických dat. I přes výše popsané akademické nedostatky považuji publikaci za přínosnou a její přečtení za žádoucí. Autorům patří poděkování za

to, že realizací jejich výzkumu dali hlas dosud neslyšené skupině. Pomáhající profese si zaslouží ocenit za jejich velmi důležitou (leč společensky nedocenenou) práci. K obojímu může kniha přispět.

Lukáš Dirga
Katedra sociologie a sociální práce,
Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni
dirga@ff.zcu.cz

Lukáš Linek, Jaromír Mazák, Matouš Pilnáček, Michael Škvrňák:
Volební volatilita v postkomunistické Evropě
Praha, Nakladatelství Karolinum 2023, 309 s.

Knihy autorského kvarteta Lukáš Linek, Jaromír Mazák, Matouš Pilnáček a Michael Škvrňák nazvaná *Volební volatilita v postkomunistické Evropě* je bezpochyby jedním z mimořádně cenných výstupů k problematice strukturálních změn jedenácti stranických systémů zemí střední a východní Evropy. Jedná se o výstup vytvořený za finanční podpory GA ČR v rámci projektu *Uroveň a zdroje volební volatility v postkomunistické Evropě*. Pohledem současné doby je více než zřejmé, že se tímto otevřel prostor pro další, a tentokrát velmi komplexně a důkladně zpracovanou empirickou analýzu vývojových vzorců v rámci zvolených zemí.

Na samém začátku úvodu nalezneme velmi prozíravé osvětlení výrazu *volatilita*, který je de facto ústředním pojmem celé monografie. Ať už toto slovo vnímáme jako kolísání, nestálost, proměnlivost, či dokonce těkavost, je evidentní, že primární vazba vychází z ekonomie. Autoři specifikují, že jejich záběr se omezuje na volatilitu volební, což patřičným způsobem vymezuje rámec analýzy – jinými slovy je zajímaví projevy a důsledky změn volebních preferencí v sobě jdoucích volbách. Jedním dechem ale správně a opakovaně dodávají, že jde o mnohohrstevnatý proces. Navzdory jeho komplexitě se autorskému týmu daří velmi povedeně tento fenomén analyzovat. Vedle toho je proto zcela logickým východiskem nástin rozdílu tohoto ukazatele v zemích západní a právě východní Evropy. Vzhledem (nejen) k historickému vývoji je zřejmá jistá míra disparity mezi těmito dvěma někdejšími bloky. Při bližším pohledu však autoři předepisují, že i v zemích východní Evropy není vždy a všude situace stejná – a to následně podle nadefinovaného rámce blíže analyzují.

Jako zajímavou přednost pisatelé zdůrazňují kombinaci práce s volebními výsledky a jejich analýzou a z nich plynoucích agregovaných hodnot volatility na straně jedné a na straně druhé poukazují na využití dat z povolebních dotazníkových studií, které jsou více než vhodným vstupem pro práci s volatilitou na individuální úrovni. To je skutečně výrazný rozdíl oproti řadě jiných analytických výstupů na stejné či podobné téma.